

Б. А. УСПЕНСКИ

О СИМБОЛИЦИ ВРЕМЕНА КОД СЛОВЕНА:
"ЧИСТИ" И "НЕЧИСТИ" ДАНИ НЕДЕЉЕ

Представа о "чистим" (срећним) и "нечистим" (тешким, несрећним) данима недеље широко је распрострањена код Словена, као и код других народа, и треба је посматрати као појаву општите диференцијације "чистог" и "нечистог" времена; сведочанство о "чистим" и "нечистим" данима саопштавају се како у раним словенским текстовима¹, тако и у календарима XVIII—XIX века. У оквиру недеље, уторак, четвртак и субота обично се сматрају срећним, а понедељак, среда, петак — несрећним², мада је могућ и сасвим супротан распоред.³ Та амбивалентност се најочигледније испољава у односу према четвртку, који може да се сматра како "тешким",⁴ тако и "лаким".⁵

Супротно схватање једних истих дана одражава, могућно је мислити, контаминацију аутохтоног и позајмљеног рачунања времена код Словена, а управо је условљено постојањем "народне" и "црквене" недеље: прва се рачуна од понедељка закључно са недељом (и има за средњи дан четвртак), друга — од недеље до суботе (и има за средњи дан среду). "Народна" недеља је исконски словенска по свом пореклу и одражава се у називима дана недеље разних словенских језика (таквих, на пример, као што је руски: *вторник, четверг, пятница***); такво рачунање дана уочава се и у неким другим језицима, нарочито у мађарском, фриулском и баскијском, при чему се за мађарски и фриулски може претпоставити словенски утицај.⁶ Међутим, "црквена", литургијска недеља, одговара грчком, латинском и јеврејском рачунању времена, упор. латинске називе за понедељак — *feria secunda*, уторак — *feria tertia*, среду — *feria quarta* и т. сл. (уп. франц. *samedi* "субота" које проистиче из лат. *septimus dies*); за јеврејско рачунање дана упор., између осталог, сведочанство јеванђеља по Матеју (XXVIII, 1),⁷. Истина, словенским називима типа *уторак/вторник* и т. сл., који одговарају рачунању дана од понедељка до недеље, противречи назив *среда*, који одговара рачунању дана од недеље до суботе; међутим, *среда* по свом пореклу представља калк из старовисоконемачког *mittawēcha* (уп. савр. нем. *Mittwoch*) или латинског *media hebdomas*.⁸

На потребу да се дани јављају *од недеље до суботе*, тј. сагласно црквеној и противно народној пракси, специјално је упозоравао Теодосије Печерски у свом одговору на питање књаза Изјаслава Јарославича: "Недѣля не наричется недѣля, ако же вы глаголете, нъ пѣрвыи день всея недѣль наричется. Понеже Христось Богъ нашъ в тогъ день въскресе из мертвыхъ и наричется въскресный день. А

* Б. А. Успенский: К символике времени у славян: "чистые" и "нечистые" дни недели: Сборник статей к 60-летию профессора Ю. М. Лотмана, 1982.

** уторак, четвртак, петак

понедельникъ наричется вторый день, а вторникъ — третий, а среда — четвертый, а четвертокъ — пятый, а пятница — шестий, а субота — седмый⁹.

Постојање "црквене" и "народне" недеље доводило је, природно, до збрке у рачунању времена. Пример такве збрке показао је Степанов, који је констатовао "да чак крајем XVIII века, бар у Новгороду, није било сагласности у томе да ли да се недеља додаје на протеклих 6 дана, почев од понедељка, или да претходи оним долазећим, који се завршавају суботом."¹⁰ Несумњиво, слична пометња могла је да се јави и у нешто касније време.¹¹

Исто тако се објашњавају горе наведене несугласице у одређивању срећних и несрећних дана недеље. Може да се претпостави да се у свим случајевима парни или дани сматрају срећним, а непарни — несрећним (уп. уопште о супротстављању пара-непара код Словена¹²); али бројање почиње у једном случају од понедељка, у другом — од недеље: у првом случају срећни дани су уторак, четвртак, субота, у другом — понедељак, среда, петак.

Ова општа шема може да се компликује посебним односом према средњем, преломном дану недеље, којим, зависно од рачунања времена, може да се сматра среда или четвртак: као што је познато, преломно време (на пример, време летње или зимске Сунчеве прекретнице у оквиру године, време зоре или сумрака у току дана, а такође поноћ, подне и т.сл.) уопште се обично сматра за опасно, "нечисто" време. У односу према среди или четвртку могу да се сударају два принципа одређивања "чистих" и "нечистих" дана, који у том случају противрече један другом. У "народној" недељи, која почиње од понедељка и завршава се недељом, четвртак се појављује с једне стране као паран дан и, с друге стране, као преломан дан; по првом обележју он може да буде одређен као "чист", по другом — као "нечист". Сасвим аналогно иступа среда у "црквеној" недељи, која почиње од недеље и завршава се суботом: тај дан такође може да се сагледава као срећан или несрећан, зависно од тога узима ли се у обзир обележје парности или обележје прелазности, граничности. На истоветну функцију среде и четвртка као преломног дана недеље — у условима различитог схватања саме недеље, тј. "црквеног" или "народног" — сасвим јасно указује обичај гатања на прелому Великог поста (у крстопоклоној недељи), када се у крстовима од теста пеку различити предмети, који симболизују судбину онога коме одговарајући предмет припадне при расподели. Упечатљиво је да једни то гатање обављају у среду, а други у четвртак крстопоклоне недеље¹³, у зависности од различитог одређивања граница те недеље.¹⁴

У складу са реченим, среда или четвртак (у зависности од одређивања граница недеље) могу да се прихватају као специфично "нечисти" дани — несрећни и уједно повољни за гатање и уопште за општење с нечистом силом.¹⁵ Веома су изразити при том случајеви када такво схватање никако није повезано са супротношћу парних и непарних дана — на пример, када се среда сматра тешким даном, а понедељак лаким¹⁶, тј. одговарајућа квалификација среде не објашњава се у датом случају тиме што је тај дан непаран. Карактеристично је да неки старообредници оптужују Петра I за то што је при спровођењу календарске реформе заменио недељу средом, тако да је садашња среда некада била недеља¹⁷; среда и недеља се очигледно супротстављају при том као "чист" и "нечист" дан, који се налазе на супротним половима, тј. Петар, схватан уопште као Антихрист¹⁸, оптужује се за то да је претворио најчистији дан (недељу) у његову супротност. Са своје стране, старообредници тога схватања (такозвани "средници"*), који сматрају среду празничним даном и поштују је као недељу, представљају у очима своје околине типичан пример обрнутог, преврнутог понашања, тј. антипонашања.

Са руског превела:
ЉУДМИЛА ЈОКСИМОВИЋ

* "средаци"

НАПОМЕНЕ:

1. В. Сперанский М. "Злые дни" в приписках Ащеманова евангелия. — Македонски преглед (София), 1932, год. VIII, кн. 1; Бодуэн — де — Куртенэ И. Тяжелые дни (из "апокрифов"). — Зап. Неофилолог. об-ва при имп. Петрогр. ун-те, 1915, в п. VIII; Тихонравов Н. Памятники отреченной русской литературы, т. II, СПб., 1863, с. 382-387; Перетц В. Н. Материалы к истории апокрифа и легенды, II. — ИОРЯС, 1901, кн. 3 и 4, с. 106 и след.
2. Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива имп. Рус. геогр. об-ва, вып. I. Пг., 1914, с. 186; вып. II, Пг., 1915, с. 757; Смирнова М. Родильные и крестильные обряды крестьян села Голицына, Курганской волости, Сердобского уезда, Саратовской губернии. — Этногр. обозрение, 1911, 1—2; Громыко М. М. Трудовые традиции русских крестьян Сибири (XVIII — первая половина XIX в.). Новосибирск, 1975, с. 132; Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, т. IV. Изд. 2-е. СПб.—М., 1882, с. 601.
3. Завойко Г. К. Верования, обряды и обычаи великороссов Владимирской губернии. — Этногр. обозрение, 1914, 3-4, с. 117.
4. Мендельсон Н. М. К поверьям о св. Касьяне. — Там же, 1897, 1, с. 14.
5. Потехня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Изд. 2-е. Харьков, 1914, с. 193.
6. Skok P. La semaine slave. — RES, 1925, V, fasc. 1-2, p. 15, 18, 20-21.
7. Православни црквени календар у два случаја чини одступање од овог рачунања времена, а управо у случају проштених и Петрових покллада*. Уп. нешто другачије: Степанов Н. Единици счета времени (до XIII века) по Лаврентьевской и I Новгородской летописям. — ЧОИДР, 1909, кн. 4, с. 22-26; исти. Календарно-хронологический справочник. — Там же, 1917, кн. 1, с. 12.
8. Miklosich F. Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Wien, 1875, S. 20; Skok P. La semaine slave, p. 14; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. III. М., 1972, с. 607.

9. Еремин И. П. Литературное наследие Феодосия Печерского. — ТОДРЛ, V, 1947, с. 168.
10. Степанов Н. Единицы счета времени (до XIII века) по Лаврентьевской и I Новгородской летописям, с. 27.
11. Утицај "црквене" на "народну" недељу одрази се у низу фолклорних текстова. Упор. набрајања дана, која почињу од недеље и завршавају се суботом, у пошалницама и заклетвама при гатању (Магницкий В. К. Нравы и обычаи в Чебоксарском уезде. Казань, 1888, с. 23, № 279, с. 35, № 7), а такође и пословице где се о среди говори као о средишњем дану недеље: "Крепка неделя средою, а Великий пост средокрестною", "Неделя средою крепка, а век (а жизнь) половиною" (Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, т. IV, с. 176).
12. Иванов В. В., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. М., 1965, с. 85-91.
13. Смирнов В. Народные гаданья Костромского края — у књ. Четвертый этнографический сборник. Кострома, 1927, с. 44, № 44.
14. Упор. у вези с тим мишљење Н. Степанова да се "Великим постом недели по церковному численнию кончаются, а не начинаются воскресеньем" (Единицы счета времени (до XIII 41 века) по лаврентьевской и I Новгородской летописям, с. 23; Календарно-хронологический справочник, с. 12).
15. В. на пример: Максимов С. В. Собр. соч. в 20 т. т. XVIII. СПб., < б. г. >, с. 275; Потбня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии, с. 193; Иванов В. В., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы, с. 90; Смирнов В. Народные гаданья Костромского края, с. 53; № 209. О четвертку в. Мендельсон Н. М. К поверьям о св. Касьяне, с. 14; Смирнов В. Народные гаданья Костромского края, с. 19-20.
 Специјална улога четвртка као средишњег (преломног) дана недеље посебно је уочљива у оном случају када се читава недеља издваја по свом значењу, — упор. на пример, посебну обележеност четвртку у недељама као што су: сиропусна, светла, васкрсна, недеља пред Тројицама (тј. ј. "русална" или "св. отаца"), трјичка*. Повезаност четвртка са нечистом силом може, при том, упалливо да противречи хришћанском значењу одговарајуће недеље. Упор. особену представу о четвртку тројичке недеље као русалном васкрсу (Зеленин Д. К. Очерски русской мифологии. Пг., 1916, с. 140, 195, 226, 228, 304), или као о лану Касјана који се повезује с нечистом силом (Даль В. Пословицы русского народа, т. II. Изд. 2, СПб., 1879, с. 492-493), а такође и разнолике магијске радње у четвртак светле недеље, када може да се остварује непосредан контакт с домовојем или с лесником (Максимов С. В. Собр. соч. в 20 т., т. XVII, СПб. б. г., с. 101-103; упор. такође о гатањима на овај дан: Смирнов В. Народные гаданья Костромского края, с. 44, № 48, с. 52, № 196, с. 53, № 209, с. 66, № 413).
16. Максимов С. В. Собр. соч. в 20 т., т. XVIII, с. 275.
17. Плотников К. История русского раскола, известного под именем старообрядчества. Изд. 3, Петрозаводск, 1898, с. 117-118.
18. Упор. Успенский Б. А. Historia sub specie semioticae. — У књ.: Культурное наследие Древней Руси, М., 1976.

* Недеља Педесетнице